

ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТИ ТА СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ СУСПІЛЬСТВА

Держава
і освіта

У статті проаналізовано сучасний стан економічного розвитку освіти. Розкрито її залежність від практичних вимог і тенденцій розвитку суспільного виробництва. Виокремлено особливості фінансування освіти.

Проаналізовано випробування для української освіти й суспільства: демографічний виклик, неефективне використання людського капіталу, криза якості та ефективності освіти, недофінансування освіти та науки, відсутність прибутковості у сфері освіти.

Наводяться приклади успішного по-ступу конкурентноспроможних країн.

Ключові слова: економіка освіти, економічна ефективність, розвиток суспільного виробництва, фінансування освіти, розвиток особистості.

Освіта є важливою складовою національного багатства; як основа людського капіталу, вона найефективніший виробничий ресурс, який, на відміну від зношуваної матеріально-технічної бази, постійно оновлюється, вдосконалюється, забезпечуючи сталий розвиток багатьох держав.

Це дало підстави Ф. Махлупу¹ зробити висновок про перехід до економіки знань. В сучасних дослідженнях *характерними ознаками економіки знань, або суспільства знань називають:*

домінування в структурі ВВП високотехнологічних галузей та інтелектуальних

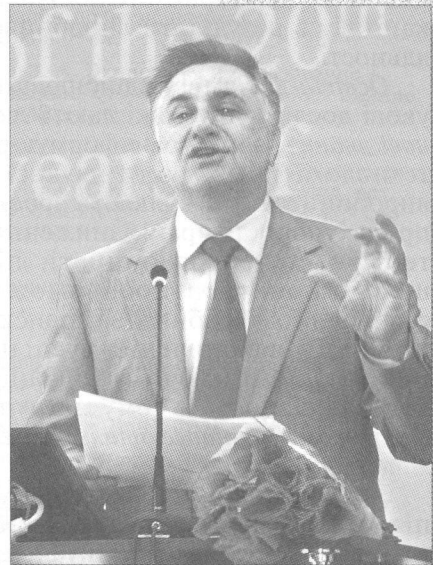
послуг, значною часткою зайнятих у цих сферах;

формування переважної частки національного прибутку за рахунок інноваційної або технологічної ренти;

високий рівень капіталізації компаній, основна вартість яких формується завдяки нематеріальним активам, тобто інтелектуальної складової.

Для країн, які за своїм рівнем відносяться до економіки знань, властиві такі показники:

- частка доданої вартості, створеної високотехно-

**Віктор
ОГНЕВ'ЮК**

Ректор Київського університету імені Бориса Грінченка, академік НАПН України, доктор філософських наук

¹ Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США / Ф. Махлуп. — М.: Прогресс, 1966. — 462 с.

логічними галузями у ВВП, складає не менше 40 %;

- інвестиції у сектор знань складають не менше 10 % ВВП;
- у сферах високих технологій зайнятість перевищує 30 %;
- 35% усіх інвестицій припадає на інформаційні послуги та інформаційно-комунікативні технології;
- зростає питома вага міжнародного обміну знаннями і трансферу технологій.

Основа економіки знань: продуктивні знання (наука); якісна змістовна освіта; інформаційно-комунікаційні технології, які сприяють доступності для розповсюдження і використання знань; ефективна система впровадження гуманітарно-інтелектуального капіталу в результати виробничої діяльності.

Освіта дає змогу здійснювати наукові дослідження, які дають людині нові знання, вони трансформуються у технології та продукти наукоємного виробництва, стимулюють зростання продуктивності праці, зниження матеріало- та енергоємності, підвищення конкурентоспроможності суспільного виробництва, прискорюючи темп накопичення суспільного прибутку, змінюючи мотивації трудової діяльності, і тому виступають фактором постіндустріального економічного зростання.

За сучасних ринкових умов у суспільстві, в якому зосереджено вагомий гуманітарний капітал, вкрай необхідно здійснювати відповідні інституційні зміни для того, аби цей ресурс розвитку призвів до досить швидких позитивних загальноекономічних змін, задіявши процеси якісного структурного оновлення економіки та суспільства.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ОСВІТИ Й ЕКОНОМІКИ: ДО ІСТОРІЇ ПИТАННЯ

Питання впливу освіти на соціально-економічну сферу суспільства стало ак-

туальним у період становлення капіталізму. В. Петті був одним із перших, хто відніс знання, набуті людиною, до її багатства та багатства суспільства. А. Сміт був переконаний, що капітал, вкладений у підвищення рівня знань і майстерності, приносить прибуток, а К. Маркс називав сукупність потреб, здібностей і творчих нахилів людини справжнім багатством суспільства. Відомий англійський економіст А. Маршалл пов'язував продуктивність праці з освітнім рівнем.

Перший практичний статистично коректний підрахунок економічної ефективності освіти на особистісному рівні здійснив Г. Беккер^{2,3}.

Для визначення доходу від вищої освіти вчений застосував таку методику: від довічних заробітків тих, хто закінчив коледж, він відняв довічні заробітки працівників, які закінчили лише середню школу. У статті витрат на навчання Г. Беккер виділив як важливий елемент „втрачені заробітки”, тобто дохід, недоотриманий студентами за роки навчання, що фактично вимірює вартість часу, витраченого на формування людського капіталу. Порівняння витрат на освіту і вигід від неї дає можливість підрахувати рентабельність вкладень у людину. За розрахунками Г. Беккера, у США віддача від вищої освіти становить 10-15 відсотків, що навіть перевищує показники прибутковості для більшості фірм.

Взаємозв'язок освіти й економіки досліджували також такі визнані вчені, як: Т. Шульц, Ф. Махлуп, Е. Денісон, Л. Робіне, М. Блауг, Я. Тінберген. У Радянському Союзі ці

² Becker G. The HR Scorecard. Linking People, Strategy and Performance / G. Becker, M. Huselid, S. Uirich. — Boston : Harvard Business School Press, 2001. — 368 p.

³ Капелюшников Р.И. Экономический подход Гери Беккера к человеческому поведению / Р.И. Капелюшников // США: экономика, политика, идеология. — 1993. — № 11. — С. 17-32.

питання досліджували С. Струмилін⁴, Р. Капелюшніков,⁵ В. Жамін,^{6,7} В. Комаров⁸.

Упродовж останніх десятиліть в Україні почала формуватися наукова галузь економіки освіти. Найбільш відомими дослідниками людського капіталу в Україні є О. Грішнова⁹, В. Куценко¹⁰.

У Росії питання людського капіталу стали предметом наукових досліджень М. Башірової¹¹, С. Дятлова¹², В. Щетініна¹³.

ЕКОНОМІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ОСВІТИ

Нові неокласичні дослідження у царині взаємозв'язків освіти й економіки здійснюють К. Ерроу, Е. Шешинські, П. Ромера та Ван дер Плюг. На жаль, ці науки дослідження не стали затребуваними українським суспільством. А між тим **найрозвиненіші країни світу отримують майже 40 % валового національного продукту винятково за рахунок інвестицій в освітній рівень населення.** Інвестиції в систему освіти стають найбільш ефективними з огляду на загальну стратегію розвитку країни. **Узагальнення 20 різних оцінок окупності витрат на середню освіту показують, що ці величини змінюються в межах від 8 до 20%**¹⁴.

Норми віддачі від фінансових затрат вищих навчальних закладів у США після Другої світової війни становили 8-12 %, а норма прибутку реального капіталу наближалася до 4 %. Відтак, у структурі валового національного продукту 25 – 70 % може становити віддача від інвестицій в освіту. Кожна інвестована в освіту одиниця витрат, як правило, дає не менше чотирьох одиниць прибутку, вираженого в грошовій формі. **Підвищення освітнього рівня населення позитивно позначається на ефективному використанні матеріальних**

і людських ресурсів, створює оптимальні умови для інноваційного розвитку суспільства.

Саме освіта і наука можуть забезпечити інноваційний поступ суспільства, і в цьому розумінні освіта стає інноваційною, тобто вона постійно перебуває в процесі зміни методів, навчальних технологій і змісту відповідно до потреб трансформаційного суспільства. Закладені в освіті методи діяльності, способи вирішення проблем, творчий підхід сприяють переходу всього суспільства на ін-

⁴ Струмилін С. Г. Эффективность образования в СССР / С. Г. Струмилін // Народное образование. - 1962. - № 5. - С. 30-42.

⁵ Капелюшников Р. И. Концепция человеческого капитала (критика современной буржуазной политэкономии) / Р. И. Капелюшников. - М.: Наука, 1977. - 287 с.

⁶ Жамин В. А. Экономика и образование / В. А. Жамин, С. Л. Костянян. - М.: Знание, 1970. - 48 с.

⁷ Экономика народного образования: [учеб. для студ. пед. вузов / Жамин В. А., Костянян С. Л., Розов В. К., Усанов В. Н.; под ред. С. Л. Костяняна]. - 2-е изд. - М.: Просвещение, 1986. - 336 с.

⁸ Комаров В. Я. Эффективность и интенсификация непроизводственной сферы / В. Я. Комаров, В. Д. Улановская. - М.: Экономика, 1987. - 158 с.

⁹ Грішнова О. А. Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки: [монографія] / О. А. Грішнова. - К.: Т-во «Знання», КОО, 2001. - 254 с.

¹⁰ Куценко В. І. Людський капітал як фактор соціального захисту населення: проблеми зміцнення / В. І. Куценко, Г. І. Євтушенко // Зайнятність та ринок праці: міжвідомчий наук. збірник. ~ 1999. - № 10. - С. 136-145.

¹¹ Башірова М. Я. Роль образования в информационном обществе / М. Я. Башірова // Вестник Оренбургского государственного университета. - 2005. - № 7. - С. 10-22.

¹² Дятлов С. А. Рабочая сила в системе рыночных отношений / С. А. Дятлов. - Санкт-Петербург: Изд-во Санкт-Петербургского университета экономики и финансов, 1992. - 116 с.

¹³ Щетинин В. П. Человеческий капитал и неоднозначность его трактовки / В. П. Щетинин // МЗиМО. - 2000. - № 12. - С. 42-49.

¹⁴ Марцинкевич В. И. Образование в США: экономическое значение и эффективность / В. И. Марцинкевич. - М., 1967. - С. 191.

новаційну модель розвитку. Завдяки цьому в багатьох країнах світу зростає тривалість загальної освіти.

У розвинутому суспільстві освіта має забезпечувати оптимальне, найефективніше використання людських ресурсів. За цих умов потрібен насамперед високий рівень технологічних знань. У промислово розвинутих країнах на 1000 жителів припадає в середньому 85 інженерно-технічних працівників, зокрема у Швеції – 261, у Норвегії – 231, у Швейцарії – 202. На жаль, в Україні не тільки скорочено кількість підготовлених інженерів, а, насамперед, через технологічну відсталість вузів, знижено якість такої підготовки, що негативно позначається на технологічній конкурентноздатності економіки.

Сучасний робітник повинен освоїти цілу низку нових технологічних операцій, щоб у разі потреби забезпечити стабільність та неперервність роботи підприємства. Так, на заводах Форда з прийнятих на роботу після 1991 р. 97 % мають вищу освіту. При цьому потенційні робітники складають іспити з англійської мови, математики, уміння спілкуватися. В Україні не тільки скоротилося промислове виробництво, але й не спостерігається зацікавленість роботодавців у підготовці висококваліфікованих робітників, вони не турбуються про те, чи вміють спілкуватися їхні співробітники.

Сьогодні, оскільки XXI століття є століттям інформаційних технологій, уміння користуватися ними є одним з важливих показників освіченості. Цьому має сприяти інформатизація і комп'ютеризація освіти.

ФІНАНСУВАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ

Однією з причин відсталості української освіти є її неефективне фінансування. **Унікальність освіти** з точки зору ефективності капіталовкладень у неї полягає в таких особливостях:

- людина з одного боку і держава з іншого, фінансуючи освітянські

послуги та розвиток освіти, здійснюють інвестування, прибуток, від якого отримується все життя, є невід'ємним та довічним надбанням;

- фінансування освіти поєднує інтереси людини та всього суспільства;
- освіта як сфера вкладання фінансових ресурсів є найприбутковішою як для людини, так і держави;
- ефективне фінансування освіти створює механізм для підвищення конкурентоспроможності економіки в цілому і особи-здобувача освіти.

Економічну ефективність освіти, а отже, і її спрямування у майбутньому, визначають практичні вимоги і тенденції розвитку суспільного виробництва. Приклади з історії: початок освітянських реформ (XIX та початок XX століття) – наближення України до рівня європейської держави; перетворення за кілька десятків років (за часів СРСР) України в державу, що володіє високими технологіями та розвинутою промисловістю. **Підпорядкованість освіти цілям економічного розвитку є важливим фактором економічного зростання провідних країн світу.** Найяскравіше це ілюструє досвід Японії, Південної Кореї, Сінгапуру, Тайваню.

Роль ефективного фінансування є вирішальною. Оскільки результат освіти також можна назвати товаром, то існують відповідні ринки з його купівлі-продажу. Навчальні заклади більшою мірою, ніж інші виробники, орієнтуються на споживача, оскільки їхній товар є індивідуалізованим, а між оплатою і віддачею існує тривалий часовий проміжок.

Первинним джерелом коштів на освіту є новостворена вартість. Кінцевим споживачем освітніх послуг також є сфера формування новоствореної вартості – виробництво. Відтак, здатність національної економіки виділяти фінансові ресурси на освіту залежить від тенденцій та розмірів фор-

мування новоствореної вартості національним виробником.

Виходячи з цього, **головним фактором попиту на освіту є стан розвитку національного виробництва.**

Слід відзначити такі **особливості фінансування освіти:**

- Визначальна роль держави, вплив якої сприяє або, навпаки, гальмує формування попиту на освіту з боку всіх споживачів, спрямовує його у потрібне русло.
- Похідний характер попиту на освіту, який залежить від основної цілі споживача та попиту на результат його основної діяльності.
- Інтегрованість ринку освітніх послуг в економічну систему, залежність його кон'юнктури від стану і тенденцій оточуючого економічного середовища.
- Значна диференційованість споживачів освіти, їх цілей, задач, платоспроможності викликає неоднорідність товару, що веде за собою появу багатоманітних способів його купівлі-продажу. Адекватність їх застосування є фактором ефективності фінансування, а значить, і попиту на освіту.
- Наявність зворотного зв'язку між станом розвитку економіки і обсягами фінансування освіти.

Зростаючий попит на основний товар (послугу) веде до зростання попиту на спеціалістів, які його виробляють (тобто мають відповідну освіту). За умови ефективного впровадження набутих знань це веде до зростання прибутку від основної діяльності, зростання доданої вартості в країні, отже, до прогресуючого зростання попиту на освіту (за умови сприяння відповідного законодавства). Крім того, найвищу додану вартість приносять галузі, у яких витрати на освіту і науку є вирішальними для їх розвитку: комп'ютерна техніка, авіабудування, космічні дослідження та ін. І навпаки, спад основної діяльності відбивається у зменшенні фінансування освіти, що на сучасному етапі

веде до втрати конкурентноспроможності та поглиблення рецесії.

Виходячи з вищенаведеного, фінансування освіти являє собою цілісну систему, що об'єднує взаємопов'язані елементи, яка перебуває у динамічному розвитку під впливом зовнішнього економічного середовища. Водночас, воно є дієвим інструментом впливу на цей розвиток. *Однією з головних проблем є розробка критеріїв ефективності фінансування освіти* в цілому та його окремих механізмів. Інтегральна оцінка ефективності потребує використання узагальненого якісного критерію, який відображатиме рівень ціледосягнення в контексті основних цілей державної економічної, соціальної та промислової політики. Розкриваючи більш детально цей критерій, слід зупинитися на таких проблемах:

- Структура джерел коштів та механізмів фінансування, яку слід розглядати, виходячи з цілей державної економічної політики. Йдеться про забезпечення висунутих державою цілей відповідними реалізаційними фінансовими механізмами.
- Аналіз внутрішнього організаційно-процедурного механізму фінансування спрямований на вибір оптимальних форм та методів фінансування, які реалізують конкретні цільові настанови державної освітньої політики.
- Оцінка ефективності стимулюючої функції, спрямованої на збільшення притоку ресурсів у сферу освіти з позабюджетних джерел фінансування.
- Оцінка впливу результатів освітньої діяльності на економічний розвиток.

За роки незалежності в Україні зросла кількість закладів освіти, зокрема вищої, що свідчить про ріст доступності освіти. З'являються різні форми власності у сфері освіти, форми навчання, механізми фінансування, нові спеціальності.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ

Взірцем у цьому сенсі є Швеція: вона має тривалий період сталого розвитку, там найкраще в Європі йдуть справи з розширенням доступу населення до інформації, відкритістю економіки, фінансовою інфраструктурою, високими очікуваннями та ефективними системами підтримки шкіл, які передбачали заохочення вчителів і директорів шкіл до прийняття на себе відповідальності за успіхи кожного учня. Розлогі змістовні приписи щодо того, чого мають навчати вчителі, були замінені концентрованим набором цілей освіти, в яких формулювалося, що учні повинні вміти, а створення середовища навчання і визначення змісту освіти, яке найкращим чином має допомагати учням досягти цих цілей, було залишено на розсуд шкіл.

Школи з комплексним та індивідуалізованим навчанням замінили у Фінляндії централізовану шкільну систему. У результаті вдалося подолати поширене уявлення про те, що погані учнівські оцінки є наслідком того, що учителям дістаються погані учні. Шкільне співтовариство усвідомило: діти, які відчувають труднощі в навчанні, не підвищать свої досягнення до тих пір, поки будуть відчувати, що у вчителя сформувалися стосовно них більш низькі очікування, ніж щодо їх однокласників. Відійшло в минуле переконання, що суть допомоги відстаючим учням полягає в тому, щоб давати їм „більше того ж самого”.

Реформа передбачала, щоб вчителі та школи вирішували проблеми, а не перекладали їх на інших. Це вимагало перетворення професії вчителя в одну з найбільш кваліфікованих, у якій, як і в інших професіях, потрібна здатність „встановити проблему” та на основі наявних фактів вибрати необхідні практичні прийоми, знаходити шляхи вирішення. Відтак до вчителів повернулося почуття професійної гордості. Система освіти заохочувала вчителів і школи до постійного розширення репертуару педагогічних стратегій, індивідуалізувати навчання для всіх учнів, домагатися прийняття інноваційних підходів до формування розкладу, використовувати диференційовані стратегії набору персоналу. Вона також стимулювала появу професійної етики, яка передбачає, що діти приходять до класу, маючи різні набори знань і умінь, а також різні здібності, прагнення і що в підсумку потреби кожної молодої людини необхідно оцінити, а його / її таланти – розвинути за допомогою різноманітних стратегій навчання.

Фінські школи отримали ефективну систему підтримки, яка сприяла появі шкіл, здатних стимулювати і поширювати інновації, співпрацювати з чиновниками в галузі освіти та з іншими закладами, забезпечувати різноманітність програм, розширення спектру послуг та підтримку місцевих жителів.

Наявність інноваційних шкіл допомагає пояснити найбільший успіх Фінляндії – високі показники учнів, стабільні та передбачувані у всій системі освіти. За останніми даними PISA, роз- ►

У той же час, Україна поступово здає свої позиції на світовому ринку, насамперед на ринку високотехнологічної продукції, якісна освіта для якої є вирішальною. Втрачено або стрімко втрачається науковий потенціал, оборонна промисловість, машино-, транспорто- та літакобудування, космічні технології, де ще недавно Україна посідала вагомі позиції в світі.

Якість освіти, а відтак ефективність її фінансування, суттєво знизилася. Будучи країною з чи не найбільшою часткою населення, що має вищу освіту, сьогодні Україна посідає останні місця в Європі за часткою наукомісткої продукції у ВВП, рівню медичного обслуговування, корупції в державних установах, правоохоронних та судових органах, тривалості життя, дитячої смертності, дитячого та дорослого алкоголізму, захворюваності на СНІД, побутових злочинів, смертності на дорогах, еміграції дієздатного населення (заробітчанства), торгівлі людьми, сексуального рабства, споживання наркотичних речовин. Такою є якісна оцінка вирішального впливу неефективності освіти на суспільне та економічне життя.

Є очевидною наявність однієї з найбільш болісних кризових складових – криза якості та ефективності освіти та її впливу на розвиток економіки.

ДЕМОГРАФІЧНА КРИЗА

Негативно впливає на сферу освіти демографічна криза. Упродовж останніх

десятиліть в Україні спостерігалися тривожні демографічні процеси: зменшення народжуваності, постаріння населення, зростання в ньому частки залежних груп, нестабільність шлюбів, збільшення позашлюбної народжуваності та кількості сімей без батька. Тільки декілька останніх років дають підстави думати про зародження позитивних тенденцій з народжуваністю. **Уперше з'являються регіони, в яких народжуваність стала перевищувати смертність.**

Демографічні зміни суттєво позначаються на кількості випускників, а відтак і на **ринку праці**. Якщо на початку нинішнього століття з 9-х класів українських шкіл виходило понад 700 тис. випускників, то, починаючи з 2013 року, їх кількість буде меншою від 400 тис. **Чим це обернеться для системи освіти? Насамперед суттєвим скороченням набору до старшої школи.** За попередніми розрахунками у 2014 році не буде укомплектовано понад 15 тис. старших класів, а відтак суттєвого скорочення зазнає учительський персонал. **Найменша кількість учнів в українських школах** припала на 2010-11 н.р. – 4 млн. 434 тис, й упродовж наступних років, враховуючи скасування переходу на дванадцятирічну шкільну освіту, ситуація практично не поліпшиться. **Відтак мережа шкіл в Україні має розраховуватися на наявну кількість учнів, звісно, що при цьому необхідно враховувати диспропорції між мешканцями міст і сіл, а також потребу у школах різних типів та ступенів, але за**

кид результатів учнів у різних школах склав менше 5 %.

Відтак найбільш успішні системи освіти, включаючи фінську, мають щось спільне: у них акценти зміщено з управління ресурсами і змістом освіти на досягнення більш високих результатів. Вони перейшли від безсистемного навчання до встановлення **єдиних високих вимог, від одноманітності системи – до визнання різноманіття та індивідуалізації навчання.** Акцент на наданні освіти змінився акцентом на виборі освіти, школи перейшли від бюрократичного підходу до децентралізації повноважень і орієнтації на результат, від розмов про рівність – до забезпечення рівності. Найголовніше, що акцент було зроблено на створенні „багатої знаннями” освітньої системи, в якій вчителі та директори шкіл діють як партнери і володіють повноваженнями діяти необхідною для цього інформацією та доступом до ефективної системи підтримки своєї діяльності в частині реалізації змін.

Чимало є тих, які бояться надавати школам більше свободи, оскільки це, на їх переконання, призведе до збільшення відмінностей між школами, а тим самим до більшої нерівності в результатах навчання. Звичайно, такий ризик є, але практика показує, що з ним можна впоратися. Наприклад, як вже було відмічено, у Фінляндії школам надається значна свобода в організації середовища навчання і управлінні ресурсами, але при цьому їм вдається утримувати розкид в якості навчання між школами в межах 5 % загальної варіації результатів учнів. Підсумком є те, що **батьки можуть покласти на високі та стабільні стандарти у всій шкільній системі.** На противагу цьому деякі з найбільш централізованих систем освіти, в тому числі й система освіти України, демонструє високі відмінності в результатах між школами. Це показує, що **однакові ресурси у шкіл не перетворюються автоматично в однакові результати навчання.** Ще недавно системи освіти могли оголошувати про досягнення рівності, коли всі школи функціонували однаково. **Тепер рівність необхідно оцінювати за ступенем рівності результатів, що досягаються.**

Міжнародні зіставлення показують, що розкид результатів учнів та відмінності в результатах між школами, як правило, вищі в країнах, де у ранньому віці здійснюється жорсткий вибір між типами програм і шкіл. Вони також показують, що наслідки соціальної кластеризації більш значні в шкільних системах з диференційованими типами шкіл, ніж в системах, де програми в різних школах мало розрізняються.

Наприклад, у німецькій системі дітей ще в 10-річному віці ділять на групи, які отримують професійну або академічну освіту. У результаті **німецькі діти, батьки яких висококваліфіковані „білі комірці”, мають вчетверо більше шансів потрапити на шлях, що веде до університету, ніж ті, чий батьки відносяться до „синих комірців” або займають посади, що не потребують високої кваліфікації, навіть якщо учні в ранньому віці демонструють однакові успіхи в навчанні.**

Немає сумнівів у тому, що подібні проблеми настільки глибоко вкорінені в національних традиціях та філософії, що змінити їх надзвичайно складно. **Німецькі чиновники успішно просували освітні реформи на багатьох фронтах, але ухилилися від вирішення проблеми нерівності, закладеної в систему освіти. Подібний стан справ спостерігаємо у Франції, яка відмовляється публікувати результати PISA щодо соціальної нерівності між школами.**

Диференціація за рівнем доходів населення у Фінляндії найнижча з усіх розвинених країн. Звичайно, і в Фінляндії є вчені, юристи, лікарі, вчителі — з одного боку, а також шофери, продавці, слюсарі та сантехніки — з іншого. Але кожен фінський учитель знає, що ціннісні та нормативні установки в сім'ях його учнів цілком схожі, чого не скажеш про Україну.

Нині у фінському суспільстві панує позитивне ставлення стосовно поетапного переходу всієї шкільної системи до соціально-інклюзивних шкіл, які покликані інтегрувати в загальному потоці слабких і сильних учнів, а також дітей з будь-якими порушеннями розвитку. Ця політика почалася в 70-х роках, а останню спеціальну школу закрито у Фінляндії кілька років тому. До закінчення загальної середньої обов'язкової освіти (до 9 класу) усі діти навчаються разом.

Однією з переваг такої інтеграції є те, що вона сприяє соціальній консолідації суспільства.

З інтегративним підходом пов'язана необхідність розробляти особливі форми і методи навчальної роботи, що мають узгоджуватися з палітрою різних потенціалів навчальних досягнень учнів. Крім вчителів, які володіють різноманітним методичним репертуаром, в школах працюють фахівці, що вміють індивідуально працювати з дітьми.

Введення курсів за вибором на початковому етапі реформ швидко увійшло в протиріччя з ідеєю рівності, було визнано педагогічно непродуктивним, і його скасували. До речі, у Швеції диференціація дітей за ознакою навчальних досягнень законодавчо заборонена. Школам не дозволяється вести відбір дітей на спеціальні курси з інтенсивного вивчення того чи іншого предмета. Вчителі вважають це абсолютно правильним з педагогічної точки зору.

Ідея рівноправності розуміється в скандинавських країнах більш радикально, ніж в інших країнах Європи, де вона також проголошена центральним елементом освітньої політики. У Фінляндії ідея рівності включає в себе не тільки рівність шансів, але й рівність результатів. Це означає, що всі учні, незалежно від початкових здібностей, сприятливих чи несприятливих для навчання соціальних умов, повинні отримувати до кінця 9 класу однаково високий освітній рівень. Фінська школа влаштована так, щоб забезпечити рівність результатів. Ось у чому секрет її успішності та високих показників в PISA.

Саме приклад Фінляндії показує, як має взаємодіяти освіта із соціально-економічною сферою суспільства, як, **роблячи освіту ключовим елементом реформ, можна змінити суспільство.**

будь-яких обставин оминуті скорочення мережі шкіл навряд чи можливо. З урахуванням зазначеного, навіть при збереженні співвідношення між учителями і учнями 1:10, кількість учителів у найближчі роки скоротиться щонайменше від 50 до 120 тис. Важливо, щоб процес упорядкування мережі та скорочення кількості вчителів не був хаотичним і відбувався на основі планованих компенсаційних заходів.

РІВЕНЬ ОСВІТИ ТА РІВЕНЬ ОПЛАТИ:

Україна та інші країни

У більшості країн Західної Європи кожен крок навчання на будь-якому освітньому рівні заохочується і морально, і матеріально. Наприклад, у США працівник з вищою освітою отримує в 1,5 рази більшу зарплату, ніж із середньою. Рівень оплати праці науковців у США, Японії, Великобританії у 2 рази вищий за середній рівень оплати праці у цих країнах.

Ефективність інвестицій в освіту визначається збільшенням доходів людини в результаті навчання; на мікроекономічному — зростанням граничного продукту, прибутку або (для неприбуткових організацій) поліпшенням якості роботи, розширенням сфери діяльності; на макроекономічному рівні — зростанням національного доходу.

У вищезгаданих країнах освіта розглядається як гарантія від безробіття. Зростання зайнятості в них відбувається передусім за рахунок фахівців з вищою освітою. Таким чином,

освіта стає важливим фактором не тільки зайнятості, а й боротьби з бідністю.

Український парадокс полягає в тому, що ми маємо високоосвічене населення й одну з найнижчих прибутковостей освіти, оскільки рівень оплати праці залишається не чутливим до реальності. Середня тривалість навчання в Україні дорівнює 11 років, за цим показником ми поступаємося лише США – 12 і Норвегії 11,8 року. Майже 15 % населення має вищу освіту, найбільше у вікових групах 50-59 – 17,82 %; 40-49 – 18,74 %; 30-39 – 17,1 %.

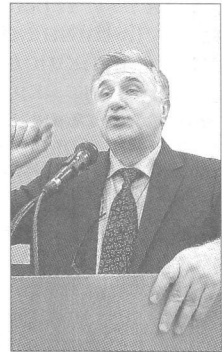
Про позитивний вплив освіти на зайнятість населення в Україні свідчать дані, приведені експертом Світового банку Гаррі Патріносом. Він звернув увагу на те, що середній рівень безробіття в Україні сягає дев'яти відсотків, але при цьому найбільший рівень безробіття (14 %) серед тих, хто обмежився лише базовою освітою, а найменший (6 %) серед людей з університетською освітою.

Якщо у Японії і Кореї **прибутковість освіти** у 2003 році сягала 14 відсотків, у Франції – 10, Польщі і Молдові відповідно 8,2 та 8, то в Україні лише 4,5. Фактично **прибутковість освіти в Україні** коливається в межах 4% з 1985 року. У цей же час у **сусідній Росії** вона зростає до 12%. Загалом відчутна прибутковість освіти в Україні десять років тому розпочиналася лише з рівня університетської і становила 7,7 % порівняно з повною середньою освітою. Очевидно, що десятиліття

не пройшло марно і прибутковість освіти зростає. Нині вона може сягати 7-8 %. Найкраще у цьому сенсі почувається молодь, її прибутковість освіти у 2007 році складала 7,9 %. Це пов'язано з тим, що 34 % молодих людей має вищу освіту, прибутковість якої найвища. Відтак можемо зробити висновок щодо України: чим вищий рівень освіти, тим вищий рівень прибутку. **Але експерти наголошують на тому, що в нашій державі фактично відсутня прибутковість на рівні середньої освіти, а це має змусити ретельно проаналізувати її якість.** Ми вже неодноразово звертали увагу на низький рівень практичної підготовки в українській школі з предметів природничо-математичного циклу, що і позначається, на нашу думку, на прибутковості шкільної освіти.

Прибутковість у сфері освіти України сягає 10 %, проте доволі низька оплата вчительської праці не стимулює прихід талановитої молоді до педагогічних навчальних закладів і призводить до відтоку з галузі освіти найбільш перспективних учителів. На тлі несприятливої економічної ситуації в Україні тема становлення соціальної держави набуває особливого значення, оскільки постає в якості світоглядного орієнтира, здатного визначити шляхи подолання кризових явищ.

Зміна в Україні соціально-економічного життя має вирішальне значення не тільки щодо системи „ринку суспільства”, а й щодо сис-

теми „громадянин-ринок”¹⁵. Не можна не визнати, що ринкові відносини змінюють „людський спосіб буття” (у термінології екзистенціалізму). Виникає виявлене марксизмом „функціональне ставлення” до людини, за яким *цінність людини визначається не її екзистенцією (духовними набаннями), а сумою знань, навичок і здібностей в освоєнні довкілля. Духовний світ людини постає як нереалізована потенція*. Відома спроба подолати цю суперечність за допомогою соціальної революції історично виявила, що соціалістична ідея, яка вибудовувала себе на комуністичному вирішенні питання „мати чи бути?” через однозначне „бути!” почала заперечувати сама себе, оскільки неможливо бути, не маючи¹⁶. Відтак, проблема залишається невирішеною.

Процес персоніфікації суспільних відносин і деперсоніфікації людей¹⁷ перетворює відносини між людьми на безликий функціональний зв'язок двох живих машин, які обслуговують одна одну. Як висловився Е. Фромм, „роботодавець використовує робітника, що працює за наймом; торговець — свої покупців. Кожен є предметом споживання для когось”¹⁸.

У свою чергу апологія пролетаріату як сили, здатної подолати відчуження, й теоретично, й практично виявила, що *диктатура пролетаріату та домінування так званого пролетарського способу життя не знімає відчуження, а лише видозмінює його форму. Особистість не може бути самодостатньою, оскільки є соціально та економічно залежною від примхливої волі*

¹⁵ Ващенко Г. Виховний ідеал / Г. Ващенко. — Полтава: Полт. вісник, 1994. — С. 9.

¹⁶ Фромм Е. Мати чи бути? / Е. Фромм.; [пер. з англ. О. Ю. Михайлова, А. Ю. Бурак]. — К.: Укр. письменник, 2010. — 222 с. — (Світло світогляду). — Бібліогр.: С. 215-222.

¹⁷ Маркс К. Капітал / К. Маркс / Маркс К., Знгельс Ф. Сочинения. — М.: Издательство политической литературы, 1960. — Т. 23. — 920 с.

¹⁸ Fromm, E. Der moderne Mensch und seine Zukunft. Eine Sozial-psychologische Untersuchung / E. Fromm. — Frankfurt-am-M., 1960. — S. 126.

інших людей; вона перетворюється на пристосування стосовно мінливої думки більшості, втрачає усвідомлення власної відповідальності.

Перехід України до ринкових відносин має суперечливий характер. Створюючи підвалини для самодостатнього життя особистості, він, природно, супроводжується духовними втратами та ціннісною дезорієнтацією. Розвиток ринкової економіки зумовлює більш вимогливі, жорсткі міжособистісні стосунки. А потрібна для динамічного розвитку суспільства економічна конкуренція подекуди набуває жорстких форм.

При дослідженні багатьох соціальних аспектів переходу до ринку однією з найважливіших була і залишається проблема особистості, її якостей, перспектив і можливостей розвитку. А звідси й посилення ролі освіти як сфери людинотворення.

Державі відводиться роль амортизатора соціальних і економічних витрат, захисника малозабезпечених верств населення при одночасній відмові від ролі загального гаранта матеріальної забезпеченості усього населення.

Свого часу засновник Академії наук України Володимир Іванович Вернадський, аналізуючи розвиток освіти, підкреслював, що *з середини XIX століття в історії школи настає новий період*. На думку видатного вченого, це було зумовлено такими чинниками:

- швидким зростанням наукових знань та їх повсякчасним застосуванням;
- демократизацією суспільного та державного життя;
- поширенням культури цивілізованого життя.

В. Вернадський жив у період зламу епох і соціальної нестабільності. Він невтомно тлумачив можновладцям, що *освічений і культурний народ — це найнадійніша гарантія майбутнього розквіту суспільства, безпеки і могутності держави. Сучасність дає переконливі підтвердження прозорливості видатного вченого.*

Дослідження конкурентноспроможних економік, які проводилися представниками Світового банку у 2010, показали, що **найбільш конкурентноспроможними соціально-економічними системами є економіки скандинавських країн** (див. врізи).

Успіх фінської системи освіти – результат цілеспрямованих та системних реформ, здійснених відповідно до ідеї „держави добробуту”. Згідно з цією суспільно-економічною моделлю пройшли докорінні структурні зміни всього суспільного устрою. **Реформа системи освіти стала центральною ланкою проекту розвитку суспільства. Ось чому необхідно розглядати фінську систему освіти в контексті суспільно-економічного і політичного розвитку країни в цілому.**

Концепція „держави добробуту”, реалізована у Фінляндії, істотно відрізняється від моделей з такою ж назвою в інших європейських країнах. **Три основні елементи державної політики складають модель держави добробуту: необхідність економічного зростання, соціальні права громадян, гарантований державою добробут громадян.** Суть моделі – в ув’язці цих елементів один з одним, в розумінні характеру їх взаємозалежності. *Соціальне рівноправ’я, продуктивну працю, матеріальний добробут, демократичний устрій (управління) зв’язалися в органічну філософію. Завдяки цьому рівноправність і солідарність стають засобом підвищення економічної ефективності, але водночас вони є цілями,*

ВЗАЄМОДІЯ ОСВІТИ ІЗ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЮ СФЕРОЮ СУСПІЛЬСТВА:

приклад Фінляндії

Найбільший поступ в інноваційній економіці здійснила Фінляндія, хоча за загальним показником конкурентноспроможності вона посідає другу позицію. Коли ми говоримо про інноваційний розвиток, варто звернути увагу на питому вагу людського капіталу. З Доповідей ООН про розвиток людини випливає, що **питома вага людського капіталу в таких високорозвинутих країнах, як Фінляндія, Швейцарія, Німеччина, Японія, США складає близько 80% їх національного багатства.** Людський капітал є головним продуктивним фактором у створенні новітніх технологій, розвитку виробництва, підвищенні їх ефективності, випереджаючому розвитку науки, культури, охорони здоров’я, безпеки, соціальної сфери. *У розвинених державах інвестування в освіту, науку, культуру, охорону здоров’я в рази перевищують вкладення в машини, обладнання, будівлі, споруди.* Це дає їм вирішальну перевагу в технологічному та інтелектуальному розвитку, а також випереджаючому зростанні якості життя населення. **Відтак основний приріст національного багатства визначається сьогодні перш за все умовами, створеними для розкриття людського потенціалу.** Найбільший вплив на його формування має освіта, зокрема, **міжнародні експерти стверджують, що Фінляндія створила близьку до ідеальної систему освіти, дає найякіснішу шкільну освіту в світі, є світовим лідером у сфері освіти, і весь світ спостерігає стабільно високі досягнення фінських учнів у міжнародних моніторингових дослідженнях (PIRLS, PISA тощо).**

Нині частка населення з вищою освітою у Фінляндії найвища в світі. Ця країна посідає провідні місця в світі за багатьма показниками соціально-економічного розвитку вже протягом декількох років. Це особливо вражає, якщо згадати, що на початку 1990-х рр. країна пережила найбільший економічний спад, що характеризувався банківською кризою і зростанням безробіття майже до 20 %. Ще більш примітним є те, що і в 90-ті роки, і в 70-ті роки ХХ століття Фінляндія виходила з економічних криз, **значивши розвиток освіти центральним ядром розвитку суспільства.** Добробут нації росте якраз завдяки розвитку людського капіталу.

Якою є „історія успіху” Фінляндії і які уроки слід взяти з її досвіду?

Фінляндія пройшла шлях структурного перетворення економіки, заснованої на експлуатації значних і дешевих сировинних ресурсів, в економіку, що спирається на знання та передові технології. Керівнику відділу моніторингу й індикаторів освіти Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСП) А. Шлэйхеру вдалося показати, що в ХХІ ст. *могутнім механізмом постановки проблем і висунення нових цілей стають масштабні дослідження результатів освіти.* А. Шлэйхер ініціював дослідження PISA (Project for International Students Assessment), *коли в країнах ОЕСП проблема з якістю освіти бачилася в основному через призму засвоєння академічних знань. Група під його керівництвом припустила, що проблема в іншому – у виробленні здібностей і навичок прикладати знання до вирішення реальних проблем. Йому вдалося зібрати*

унікальний консорціум кращих тестових компаній світу, розробити інноваційний інструментарій оцінки компетентностей і запустити цикл досліджень PISA, який вже призвів до значного перегляду поглядів на зміст освіти, на соціальні механізми утворення. А Шляйхер має доступ до колосальних масивів інформації, які дозволяють йому аргументовано вказувати на освіту як на ахіллесову п'яту Європи в економічному змаганні.

Він переконливо показав, що інвестиції в освіту повертаються зростанням доходів і продуктивності праці; що країни і континенти, які інвестують значні кошти в освіту, виграють від цього як в економічному, так і в соціальному плані. На кожен євро, вкладений в отримання високої кваліфікації, платники податків через економічне зростання отримують назад ще більшу суму. Більш того, ці вкладення приносять матеріальну вигоду всьому суспільству в цілому, а не тільки тим індивідам, які виграють від розширення можливостей здобути освіту.

Північні країни із самого початку розглядали інвестиції в освіту як внески, які принесуть високі дивіденди кожній людині і суспільству в цілому. Звісно, що гроші самі собою не є гарантією високих результатів. Системи шкільної освіти повинні вчитися гнучкості та ефективності в сенсі поліпшення результатів навчання, робити освіту більш доступною для максимально широкого кола людей.

для досягнення яких важливе економічне зростання.

Найбільш сутнісним аспектом моделі стало забезпечення права кожного громадянина на повноцінну освіту – положення, з якого виникла вся концепція реформ шкільної системи. При цьому основне питання ставилося не про те, чи багато будуть коштувати реформи, а про те, скільки і звідки держава має залучити коштів для їх забезпечення.

Успіх фінської системи освіти пов'язують з багатьма факторами, включаючи ті, що лежать поза сферою безпосередньої досяжності для державної політики. Але високі результати Фінляндії у сфері освіти не визначаються винятково культурними та контекстуальними чинниками.

Важливою складовою успіху Фінляндії стала здатність реалізовувати реформу такими методами, які виходили за рамки оптимізації існуючої структури, політики та практики та були спрямовані на фундаментальну трансформацію парадигм і переконань, що лежали в основі політики і практики освіти до 1960-х років. Ключовим принципом фінських реформ було встановлення зв'язку між високими очікуваннями та ефективними системами підтримки шкіл, які передбачали заохочення вчителів і директорів шкіл до прийняття на себе відповідальності за успіхи кожного учня.

Виктор Огневьюк

Взаимодействие образования и социально-экономической сферы общества

В статье проанализировано современное состояние экономического развития образования. Раскрыта ее зависимость от практических требований и тенденций развития общественного производства. Выделены особенности финансирования образования.

Проанализировано испытание для украинского образования и общества: демографический вызов, неэффективное использование человеческого капитала, кризис качества и эффективности образования, недофинансирования образования и науки, отсутствие прибыльности в сфере образования. Приводятся примеры успешного продвижения конкурентноспособных стран.

Ключевые слова: экономика образования, экономическая эффективность, развитие общественного производства, финансирование образования, развитие личности.

Victor Ohnevyyuk

The Interaction of Education and Social Economic Sphere of the Society

Contemporary situation of economic development of education is analyzed in the article. It's dependence upon the practical requirements and development trends of the society is revealed. Specific features of the financing of the education system are outlined.

The challenges of the Ukrainian education and its society are analyzed. These are: demographic challenge, low-effect use of human resources, crisis of education quality and its effectiveness, low financing of the spheres of education and science, non-profit education system. The patterns of progress of highly-competitive countries are rendered.

Key Words: economy of education, economic effectiveness, social production development, financing of the education system, development of the personality.